

जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण तथा दिगो विकासका लागि सामुदायिक वनको भूमिका र कोभिडले पारेको असर

लेखक लक्ष्मण कुँवर^१ र पदम प्रकाश जैशी^२

१. जलवायु परिवर्तन

जलवायु परिवर्तन विश्वव्यापी रूपमा देखापरेको गम्भीर समस्या हो। धरातलीय विविधता, कठिन भौगर्भिक अवस्था, संवेदनशील परिस्थितिकीय प्रणाली र जलवायु तथा सूक्ष्म जलवायु क्षेत्रको विविधताजस्ता कारणले नेपाल जलवायु परिवर्तनको प्रतिकूल असर हरूको जोखिम उच्च रहेका राष्ट्रमध्ये एक हो। यसका अतिरिक्त गरिबी, अशिक्षा, सामाजिक असमानता साथै समुदायको जीविकोपार्जन प्राकृतिक स्रोतमा बढी निर्भर रहेको कारणले पनि नेपाल जलवायु परिवर्तनका असरप्रति अझ बढी संवेदनशील मानिएको छ (MOLJPA, 2076)। जलवायु परिवर्तनको विश्वव्यापी प्रभाव नेपालको सामुदायिक वनमा पनि परेको छ। तयसैले सामुदायिक वनबाट जलवायु परिवर्तन अनुकूलन तथा रेडप्लस (REDD+) कार्यक्रम मार्फत न्यूनीकरणमा योगदान दिने र कार्बन व्यापारमा सहभागी हुने महत्वाकांक्षी लक्ष्य लगायत वातावरणीय सेवाको भुक्तानी, सामुदायिक वनमा पर्यापर्यटनमार्फत आय आर्जन र रोजगारीजस्ता विषय सामुदायिक वन व्यवस्थापनका उद्देश्यमा थपिँदै गएका छन्। सुरुवाती उपलब्धिलाई निरन्तरता दिँदै उद्देश्य थपिने कार्यले सामुदायिक वन विकास कार्यान्वयन र त्यसका सफलता निर्धारण गर्ने कार्यमा जटिलता थपिदिएको छ (Gilmour, 2016)।

२. जलवायु परिवर्तन र नेपालको प्रयास

नेपालले सन १९९४ मा जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय संरचना महासन्धि (UNFCCC) को पक्ष राष्ट्र

भएदेखि नै जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापनसम्बद्ध कार्य गर्दै आएको छ। जलवायु परिवर्तनको कारक मानिएको हरितगृह ग्यास उत्सर्जनमा अत्यन्तै न्यून भूमिका भए पनि जलवायु परिवर्तनबाट अति प्रभावित मुलुकमध्येमा नेपाल पनि पर्छ (MOPE, 2016)। राष्ट्रिय अनुकूलन योजना (NAPA 2010) का अनुसार ७७ जिल्लामध्ये नौ जिल्ला बाढीजस्ता प्राकृतिक प्रकोपको उच्च जोखिममा देखिएका छन्। हरितगृह ग्यास उत्सर्जन न्यूनीकरण, जलवायु परिवर्तन अनुकूलनमार्फत समुदायको संकटासन्नता न्यूनीकरण (Reducing vulnerability) तथा समुदायको समानुकूलन क्षमता अभिवृद्धिजस्ता कार्यलाई जलवायु परिवर्तनका लागि नेपालको राष्ट्रिय प्रतिबद्ध योगदानले बृहत् रूपमा समेटेको छ। नेपालको राष्ट्रिय प्रतिबद्ध योगदान प्रतिवेदनमा उल्लेखित लक्ष्यले समग्र रूपमा नेपालको वन क्षेत्रसँग प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष सम्बन्ध राख्छन्। वन क्षेत्रको रणनीति २०१६ ले नेपालले कुल क्षेत्रफको ४५ प्रतिशत भूभाग वन क्षेत्रको रूपमा व्यवस्थित गर्दै, दिगो वन व्यवस्थापनमार्फत वन क्षेत्रको उत्पादन तथा उत्पादकत्व बढाउने र वन विनाश तथा क्षयीकरणका कारक तत्वलाई सम्बोधन गर्दै उपराष्ट्रिय (Sub-national) स्तरमा रेडप्लस (REDD+) योजना कार्यान्वयनमार्फत सन २०२० सम्म १४ मिलियन टन कार्बन डाइअक्साइड उत्सर्जन घटाउने लक्ष्य लिएको छ। सामुदायिक वन र रेडप्लस (REDD+) कार्यान्वयन, नेपालको जलवायु परिवर्तन नीति, राष्ट्रिय अनुकूलन योजना तथा रेडप्लस कार्यान्वयनमा लिइएका रणनीतिक पहलले जलवायु परिवर्तनमा नेपालको वन क्षेत्रको भूमिका राम्रोसँग ऊजागर गरिदिएको छ।

^{१,२} लेखकहरु फरेस्टएक्सन नेपालमा आवद्ध हुनुहुन्छ (ईमेल: lakshman@forestation.org)।

३. जलवायु परिवर्तन अनुकूलन

विगत केही दशकयता वायुमण्डलीय तापक्रममा भएको तीव्रतर वृद्धि र त्यसबाट सिर्जित अतिवृष्टि, अनावृष्टि र खडेरीजस्ता जलवायुजन्य प्रकोपबाट नेपालका हिमश्रृङ्खला र हिमनदी एवम् तिनीहरूमा आश्रित पारिस्थितिकीय प्रणालीमा प्रतिकूल प्रभाव परिरहेको छ। वन डडेलो, मिचाहा प्रजातिको प्रकोप, पानीका मुहान सुक्ने तथा भूक्षय, बाढी, लामो खडेरीजस्ता घटना जलवायु परिवर्तनका प्रतिकूल प्रभावका कारण सिर्जना भएको मानिन्छ। जलवायु परिवर्तनका नकारात्मक असर वन तथा जैविक विविधता, ऊर्जा, मानव स्वास्थ्य, पर्यटन, बसोबास, पूर्वाधार विकासलगायत जीविकोपार्जनसँग सम्बन्धित क्षेत्रमा प्रत्यक्ष महशुस गरिएको छ। संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय र प्राकृतिकल एक्सनको अध्ययनले तापक्रम १ डिग्री सेल्सियसका दरले वृद्धि भए कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा १.६१ प्रतिशतले घाटा हुने प्रक्षेपण गरेको छ^३। महिला, विपन्न, पछाडि परेका वर्ग, स्रोतमा आत्मनिर्भर परिवार जलवायु परिवर्तनबाट भ्रन बढी जोखिममा रहेका हुन्छन् (MOLJPA, 2076)। जलवायु परिवर्तनका असरलाई न्यूनीकरण र अनुकूलन गर्न वनजंगलको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ (Spittlehouse and Steward, 2003)। सामुदायिक वन विकास मार्गदर्शन, २०७१ ले सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहले कार्ययोजना बनाउँदा जलवायु परिवर्तन अनुकूलन योजनाहरु समावेश गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहमार्फत यस्ता समस्या समाधानका अभिन्न अंगको रूपमा काम गरिरहेको पाइएको छ। जलवायु परिवर्तनका असरसँग जुध्न वन व्यवस्थापनका कार्य सहयोगी भएका छन् (FAO, 2010)। सामुदायिक वनको कार्ययोजनामा जलवायु परिवर्तनले पारेका असरको पहिचान गरी त्यसबाट बच्नको लागि अनुकूलनका कार्यक्रमलाई जोड दिएको पाइन्छ। वन व्यवस्थापनको लागि सफल मानिएको सामुदायिक वन हाल जलवायु परिवर्तन अनुकूलन योजना बनाउन र कार्यान्वयनमा संलग्न हुँदै आएका

छन् (Paudel, 2014; Paudel, 2015)। सामुदायिक वनले आफ्ना समूहमार्फत यस्ता घटना सामना गर्नुका साथै सहयोग दिने गरेका छन्। अर्कोतर्फ समूहबाट संरक्षित र व्यवस्थित वनले भिरालो जमिन पहिरोबाट सुरक्षा गर्ने, समथर भूभागलाई बाढी तथा नदी कटानबाट बचाउने एवं जलाधार क्षेत्रमा पानीको उचित सम्भार गर्ने काम गरेको पाइन्छ। सुदृढ तथा सक्रिय सामुदायिक वन र समूह जलवायु परिवर्तन सामनाका लागि सबल र सक्षम देखिन्छ। यसरी सामुदायिक वनले जलवायु परिवर्तनका प्रतिकूल प्रभावबाट बचाउनेमात्र होइन- रेडप्लस कार्यान्वयनमार्फत यस्ता प्रभाव सिर्जना गर्ने स्रोतमै न्यून गर्ने भूमिका खेल्न सक्छन्।

४. दिगो विकास लक्ष्यमा वनक्षेत्र

संयुक्त राष्ट्रसंघको दिगो विकास लक्ष्य २०३० तर्फ अग्रसर छ। सन २०३० सम्म शान्त, समावेशी तथा दिगो विकासको दूरदृष्टि भएको यस अभियानमा १७ वटा दिगो विकास लक्ष्य (SDGs) तथा १६९ वटा Target छन्। यी लक्ष्यले दिगो विकासका सामाजिक, आर्थिक तथा वातावरणीय आयामलाई सम्बोधन गरेका छन्। दिगो विकास लक्ष्य प्राप्त गर्न नेपालले बृहत् कार्यक्रमसहित कार्यान्वयनको राष्ट्रिय प्रतिवेदन तयार पारेको छ। वन ऐन, २०७६ र वन नीति, २०७५ को कानुनी व्यवस्थासहित सहभागितामूलक तथा समावेशी कार्यविधिगत प्रक्रियाले वातावरणीय, सामाजिक तथा संस्थागत दिगोपनाको सुनिश्चितता गरेको छ। सामुदायिक वन व्यवस्थापनबाट उत्पादन हुने वस्तु तथा सेवा विक्रीबाट प्राप्त आम्दानीले आर्थिक दिगोपनाको सहयोग गरेको छ। सन २०३० सम्म अति गरिबी, भोकमरीको निराकरण तथा खाद्य सुरक्षा सुनिश्चित गर्नु दिगो विकासको प्रमुख तथा दोस्रो लक्ष्य छ। सामुदायिक वन विकास कार्यक्रमको मार्गदर्शन, २०७१ ले समूहको कुल आम्दानीको ३५ प्रतिशत रकम समूहकै गरिबी न्यूनीकरणका कार्यमा खर्च गर्नुपर्ने अनिवार्य व्यवस्था गरेको छ। यस व्यवस्थाले

^३ कान्तिपुर दैनिक (२०७७ मंसिर ९) <https://ekantipur.com/news/2020/11/24/160618080590039244.html>

समूहको आर्थिक विकासमा र गरिबी न्यूनीकरणमा दिगो रूपमा सहयोग गर्ने देखिन्छ र समूहको कुल आम्दानीको न्यूनतम २५ प्रतिशत रकम सामुदायिक वन व्यवस्थापनमा खर्च गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । सामुदायिक वनमा यस किसिमको लगानीले जैविक विविधता संरक्षण, वन विनाश, तथा जलवायु परिवर्तन अनुकूलन गरी दिगो विकासका लक्ष्यका हासिल गर्न प्रत्यक्ष योगदान दिने देखिन्छ । दिगो विकासका १७ वटा लक्ष्य मध्य सामुदायिक वनले विशेषगरी गरिबी र भोकमरीको अन्त्यजस्ता लक्ष्यलाई ठूलो सहयोग गरेको र भोलिका दिनमा पनि गर्ने देखिन्छ (MOFE, 2075) ।

५. गरिबी निवारण

सामुदायिक वनले गर्दा एकातिर वन र वातावरणको संरक्षण भएको छ भने अर्कातिर आयआर्जनका माध्यमबाट जीविकोपार्जनमा सुधार आएको छ (KC *et al.*, 2014) । समुदाय विकासको लागि सामुदायिक वनको कोषको महत्वपूर्ण भूमिका छ (Pokharel, 2010) । नीतिगत रूपमै सामुदायिक वनको कुल आम्दानीको कम्तीमा ३५ प्रतिशत रकम विपन्न वर्गको जीवनस्तर सुधार गर्ने खालका आयआर्जनका क्रियाकलापमा खर्च गर्नुपर्ने प्रावधान छ (MOFSC, 2071) । एसियन विकास बैंकका अनुसार सन २०१० सम्म नेपालमा २५.२ प्रतिशत जनता गरिबीको रेखामुनि बाँचिरहेको र सन २०१८ सम्म सुधार भई २१ प्रतिशतमा भरेको छ । त्यस्तै, सामुदायिक वनले सञ्चालन गर्ने सामुदायिक विकास तथा गरिब तथा विपन्न वर्गलाई काठ दाउरा प्रयोगमा गरिने कारात्मसकारात्मक विभेदले विपन्न वर्गको गरिबी निवारणमा उल्लेखनीय योगदान पुगेको देखिन्छ । सामुदायिक वनले रोजगारी सिर्जनाका साथै सीपमूलक तालिम प्रदान गरेर गरिबी निवारणमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । सामुदायिक वनको आर्थिक र प्राविधिक सहयोगमा गरिब वर्गका घरधुरीले पशुपालन, पसल सञ्चालन, मौरी पालन, तरकारी खेती आदि मा संलग्न भई जीवन निर्वाह गरेका छन् । सामुदायिक वनले एकातिर मानिसहरूको वन

पैदावारको आवश्यकता पूरा गरेको छ भने अर्कातिर भौतिक संरचना जस्तै विद्यालय, सडक, खानेपानी, सिँचाई आदिको निर्माण गरी जनतालाई विकाससँग पनि जोडेको छ (KC *et al.*, 2014) । सामुदायिक वनका कारण वन फँडानीमा ३७ प्रतिशतले कमी आएको छ भने ४.३ प्रतिशतले गरिबी न्यूनीकरण भएको छ (Johan *et al.*, 2019) । विगतमा गरिएका थुप्रै अध्ययनले (Chhetri *et al.*, 2015 : Devkota *et al.*, 2018) सामुदायिक वनले गरिबी निवारणमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने कुरा उल्लेख गरेका छन् ।

६. खाद्य सुरक्षा

राष्ट्रिय योजना आयोगको प्रतिवेदनअनुसार ग्लोबल हङ्गर इन्डेक्समा नेपालले सन २०१९ मा आफ्नो स्थान सुधार गर्दै कुल ११७ राष्ट्रमध्ये ७३ औँ स्थान हासिल गरेको थियो । पेमिन्टेल (Pimental *et al.*, 1997) का अनुसार वनक्षेत्रले विश्वको खाद्य सुरक्षाका लागि तीन तरिकाले योगदान गर्न सक्छ । १. वनमा आधारित खाद्यान्न, २. वनक्षेत्रबाट प्राप्त हुने आम्दानीले जनताको खाद्यान्न क्षमतामा वृद्धि, ३. वातावरण संरक्षण गरी कृषि क्षेत्रको उत्पादनमा वृद्धि । नेपालका सामुदायिक वनमा गरिएको अध्ययनबाट (Karki *et al.*, 2018) सामुदायिक वनबाट खाद्य सुरक्षामा योगदान पुऱ्याउने चारवटा बाटो उल्लेख गरेका छन् । १. आम्दानी र रोजगारी, २. खाद्यान्न उत्पादन वृद्धिमा सहयोग, ३. वनबाट सोभै खाद्यान्न वस्तु र ४. पकाउनका लागि नवीकरणीय ऊर्जा । त्यस्तै (Adhikari *et al.*, 2016) ले गरेको अध्ययनबाट पनि नेपालका सामुदायिक वनले खाद्य सुरक्षामा उल्लेखनीय योगदान गरिरहेको उल्लेख छ । सामुदायिक वनले वार्षिक २७ विलियनभन्दा बढी आम्दानी र २१७१० जनालाई पूर्णकालीन रोजगार सिर्जना गरेको छ (Paudel *et al.*, 2014) ।

जलवायु परिवर्तनका प्रभावविरुद्ध सामुदायिक वन व्यवस्थापनले जलवायु परिवर्तनको असरलाई कम गर्न विशेषगरी दुईवटा तरिकाबाट मद्दत गरिरहेका छन्: १. कार्बन सञ्चिति गरेर (Tripathi *et al.*, 2017) । त्यस्तै,

सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहले स्थानीय स्तरमा जलवायु परिवर्तन अनुकूलन योजना निर्माण तथा कार्यान्वयन गरिरहेका छन् (Acharya and Paudel, 2016)।

७. कोभिड- १९ र जलवायु परिवर्तन

कोभिड-१९ भाइरस सन २०१९ को डिसेम्बरमा पहिलोपटक चीनमा देखिएको थियो। यस कोरोना महामारीबाट बच्न कुनै पनि प्रभावकारी औषधि हालसम्म नभएकाले विश्वभर बन्दाबन्दी (Lockdown) गर्नभन्दा अरु कुनै विकल्प छैन। कोभिड-१९ र जलवायु परिवर्तनको प्रत्यक्ष सम्बन्ध नभए पनि यसको कारण विश्व समुदायको जीवनमा व्यापक परिवर्तन आएको छ। हाम्रो जस्ता विकासोन्मुख राष्ट्र कोभिड- १९ र जलवायु परिवर्तनजस्ता समस्याले अझ बढी प्रभावित हुने गरेका छन्। यस्ता विपत्तिले सकारात्मक र नकारात्मक दुवै प्रभाव पार्दछन्। विभिन्न अध्ययनअनुसार जलवायु परिवर्तनमा हरितगृह ग्यास उत्सर्जनमा मुख्य योगदान दिने उद्योग, कलकारखाना र यातायात क्षेत्र कोभिड-१९ को बन्दाबन्दीले पूर्ण र आंशिक रूपमा बन्द हुँदा कार्बन उत्सर्जनमा न्यून भएको छ भने वायुको गुणस्तरमा सुधार आई वायु प्रदूषण कम भएको छ। वर्ल्डोमिटरका अनुसार नेपालले सन २०१६ मा ७८३३७८७ टन कार्बन उत्सर्जन गरेको थियो। विभिन्न अध्ययनका अनुसार काठमाडौं, दिल्लीलगायत विभिन्न सहरको प्रदूषण मात्रा ५० प्रतिशतभन्दा बढीले घटेको, कार्बन उत्सर्जनमा विश्वव्यापी रूपमा यो वर्ष १७ प्रतिशतले कमी आएको छ। त्यसैगरी मानवीय क्रियाकलापमा कमी आउँदा नदीनाला सफा भई जल प्रदूषण कम भएको छ। यसरी बन्दाबन्दी हुँदा विश्व बजारमा आर्थिक गतिविधि कम हुँदा प्राथमिकतामा परिवर्तन आएको छ भने बेरोजगारी बढ्दै गएको छ। आर्थिक वर्ष२०७७/७८को बजेट वक्तव्यअनुसार वन र वातावरण क्षेत्रमा छुटाउँदै आएको बजेट कटौती गरी यस महामारीसँग जुध्न स्वास्थ्य क्षेत्रमा लगानी बढाइएको छ। यसले गर्दा जलवायु परिवर्तनका कारण सिर्जित समस्या न्यूनीकरण र अनुकूलनका

कार्यक्रममा प्रत्यक्ष असर पार्दछ र निरन्तरता दिन प्राय असम्भव देखिन्छ। जलवायु परिवर्तनका कारण सिर्जित समस्यासँग जुध्दै गरेको मानव समुदाय कोभिड-१९ का कारण अझ बढी समस्यामा पर्ने निश्चित छ।

८. कोभिड- १९ र सामुदायिक वन

कोभिड-१९को महामारीको असरबाट कुनै क्षेत्र पनि अछुतो छैन। संकटसँगसँगै सिर्जना हुने अवसरमा हाम्रा प्राकृतिक स्रोत साधनको उचित र दिगो प्रयोगले यस्तो अवस्थाबाट पार लगाउन सक्छ। वन स्रोत नवीकरणीय स्रोत हो र यसको व्यवस्थापन सरकार, समुदाय र निजी क्षेत्रले गर्दै आएका छन्। कोभिड-१९को महामारीबाट बच्नको लागि गरिएको बन्दाबन्दीले वन क्षेत्रलाई पनि प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको छ। नेपालमा भण्डै २२,००० भन्दा बढी सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह (सा.व.उ.स.) छन्। बन्दाबन्दीले गर्दा वनमा हुने मानवीय क्रियाकलाप रोकिएका वन्यजन्तु निर्धक्क घुमफिर गर्न पाएका छन् जसले गर्दा जैविक विविधताको संरक्षणमा बल पुगेको छ। तर यस कोभिड-१९ले वन क्षेत्रमा नकारात्मक प्रभाव धेरै पारेको छ। आ.व.को अन्त्यतिर काम सकाउने परिपाटी भएकाले यस वर्षको लागि वन क्षेत्रका लागि छुट्याइएको बजेट खर्च नहुने पक्कापक्की नै छ। वन व्यवस्थापन र संस्थागत विकासका कार्यक्रम कति सुरु नै भएका थिएनन् भने कति बीचमा नै स्थगन गर्नुपरेको अवस्था छ। बन्दाबन्दीले चुलिँदै गएको आर्थिक संकटले मानिस बेरोजगार भएका छन्, भोकमरी र गरिबी बढ्दै गएको छ- जसका कारण संरक्षणमा चुनौती थपिएको छ। बन्दाबन्दीको मौका छोपी नेपालका विभिन्न जिल्लामा (मुख्यतः कैलाली कञ्चनपुर) अवैध ढंगले वन फँडानी र वन्यजन्तुको चोरी तस्करीसम्बन्धी समाचार विभिन्न सञ्चारमाध्यमबाट आइरहेका छन्। वन विनाश र अनियमितता रोकन प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद् को कार्यालयले २०७७ जेठ १५ गते एउटा परिपत्र नै जारी गर्‍यो तर पछि जेठ ३२ गते कटान भइसकेका सालबाहेकको काठमा ओसारपसार र विक्रीवितरण गर्न पाउने भनी परिपत्र जारी भयो। तर साल प्रजातिको काठ

भने काटिइसकेको भए पनि घाटगद्दी र ओसारपसारमा चाहिँ रोक लगाइएको छ। यसले गर्दा सामुदायिक वनमा कटान र संकलन गरेर राखिएका करोडौँ मूल्य पर्ने काठ र अन्य वन पैदावार (खोटो, जडिबुटी, आदि) त्यसै खेर जाने र अवमूल्यन हुने निश्चित छ र यसबाट सरकारले करोडौँको राजस्व गुमाउने छ। आगामी वर्ष नेपालमा काठलगायतका वन पैदावारको अभाव हुनेछ भने मागको पूर्ति गर्नको लागि थप आयात गर्नुपर्नेछ र यसले गर्दा अरबौँ रकम बिदेसिने निश्चित छ। वन पैदावारमा आधारित उद्योगहरु संकटमा परेका छन् भने कतिको रोजगारी गुमेको छ- जसले गर्दा व्यवसायीदेखि मजदुरसम्मको जीविकोपार्जनमा संकट पर्ने निश्चित छ। मानवीय आवतजावतमा प्रतिबन्ध लगाइएकाले पर्यापर्याटन सञ्चालन गर्दै आएका सा.व.उ.स.हरुको आम्दानी त घटेकै छ- लगानी पनि जोखिममा परेको छ। विश्व विकास बैंक, २०१९ को एक प्रतिवेदनअनुसार कोभिड-१९का कारण नेपालको वन क्षेत्रको राजस्व ४५६ मिलियन US \$ बाट ८३ मिलियन US \$ मा झर्ने अनुमान गरिएको छ- जुन सामान्य अवस्थाको भन्दा ६ देखि ७ पटकले कम हो।

कोभिड-१९का कारण देश बन्दाबन्दीमा जाँदा सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघ (FECOFON) का जिल्ला र केन्द्रीय तहबाट राहत वितरणका लागि सरकारको राहत कोषमा सहयोग गरेका छन् र आफ्ना भवन विरामी राख्नको लागि क्वारेन्टाइनको रूपमा उपलब्ध गराएका छन्। सामुदायिक वनले समूहको कुल आम्दानीको ३५ प्रतिशत रकम समूहकै गरिवी न्यूनीकरणका कार्यमा र न्यूनतम २५ प्रतिशत रकम वन व्यवस्थापनमा खर्च गर्नुपर्ने अनिवार्य व्यवस्था गरेको छ। यस व्यवस्थाले वैदेशिक रोजगार गुमाएर स्वदेश फर्केका मानिसलाई आफ्नै गाउँठाउँमा स्वरोजगारको वातावरण सृजना हुने सम्भावना देखिन्छ। त्यसैगरी वन व्यवस्थापनका कार्य : भाडी सफाई गर्ने, एकल्याउने, पत्ल्याउने, हाँगा काँटछाँट, काठ कटान आदि बाट रोजगार दिलाउन सकिन्छ। समान खालका वन स्रोत (काष्ठ एवं गैरकाष्ठ वन पैदावार) भएका सामुदायिक

वनलाई एउटै समूह बनाएर लघु उद्यममार्फत पनि रोजगार सिर्जना गर्न सकिन्छ। त्यसैगरी गरिवी न्यूनीकरणका लागि विभिन्न आयआर्जनका कार्यक्रम (पशुपालन, बाखापालन, कुखुरापालन, पसल सञ्चालन, परम्परागत पेशा व्यवसाय आदि) का लागि समूहले आर्थिक, प्राविधिक र भौतिक सहयोगका माध्यमबाट उपभोक्ताको आर्थिक अवस्था सुधार गर्न सक्दछन्। सामुदायिक वनहरुले कृषिवन प्रवर्द्धन गरी वनमा पर्ने मानवीय क्रियाकलापको चापमा कमी आउँछ भने खाद्य सुरक्षा बढ्दछ। यसबाट केही मात्रामा भए पनि भोकमरी घटी गरिवी अन्त्यका लागि एउटा महत्वपूर्ण कदम सावित हुन सक्दछ।

५. चुनौती र आगामी कार्यदिशा

भौगोलिक रूपमा पहाडी र भूपरिवेष्टित एवम् आर्थिक रूपले अति कम विकसित राष्ट्र नेपाल जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण र अनुकूलन गरी जलवायु उत्थानशील समुदायको निर्माण गर्नु आफैमा चुनौतीपूर्ण छ। सामुदायिक वनको भविष्यको कार्यदिशा वनक्षेत्रमा संघीय, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारको भूमिका तथा अधिकारको बाँडफाँडसहितको नीतिगत, कानुनी तथा कार्यविधिगत व्यवस्थामा निर्भर देखिएको छ। भविष्यमा सामुदायिक वनको सबल कार्यान्वयनका लागि यसको कमीकमजोरी तथा सीमित दायरालाई राम्रोसँग बुझ्नु जरुरी छ। नीति निर्माणकर्ता, स्थलगत कार्यान्वयनकर्ता तथा सुशासनका सबै समस्या सामुदायिक वनबाट मात्र समाधानको आशा गर्नभन्दा वास्तविकतामा आधारित हुनुपर्नेछ (Gilmour, 2016)। यसका अतिरिक्त सामुदायिक वनबाट सिर्जित आयआर्जन, रोजगारी तथा सामुदायिक वनबाट राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा पुगेको योगदानको स्पष्ट अवस्था देखिनेगरी स्थानीय तथा राष्ट्रिय स्तरमा व्यवस्थित सूचना प्रणाली स्थापना तथा सञ्चालन गरी नीतिनिर्माणमा प्रयोग गर्नपर्दछ। सामुदायिक वनले अहिले आफ्नो कार्ययोजनामा जलवायु परिवर्तनसँग जुध्न र न्यून गर्ने कार्यक्रम राखेका छन्। यस्ता कार्यक्रमलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ।

निष्कर्ष

प्राकृतिक स्रोत र साधनको उचित तथा दिगो प्रयोगबाट नै जलवायु परिवर्तन, दीगो विकासका लक्ष्यमा सहयोग र कोभिड-१९ जस्ता महामारीले सिर्जना गर्ने समस्यासँग जुध्न सकिन्छ। तर यस्ता विपत्तिले संरक्षणमा सधैं चुनौती थप गरिदिन्छ। सामुदायिक वन विकास कार्यान्वयनको विस्तार र विद्यमान स्थितिलाई हेर्दा यो प्रक्रिया नेपालको वन व्यवस्थापनका लागि सफल पद्धतिका साथै जलवायु परिवर्तनका प्रभाव सामना गर्न कार्बन सञ्चितकरणमार्फत उत्सर्जन न्यूनीकरण र जलवायु परिवर्तन अनुकूलनका लागि भरपर्दा साधन हो भन्ने निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ। विपत्तिबाट सबैभन्दा बढी प्रभावित हुने गरिब र विपन्न वर्गका मानिसलाई वन र वातावरण संरक्षणका माध्यमबाट उनीहरूको जीविकोपार्जनसँग जोड्ने खालका नीति तथा कार्यक्रममा बढी ध्यान दिनुपर्छ। सामुदायिक वन विकासले दिगो विकासका १७ मध्ये १० वटा लक्ष्य पाउन प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष योगदान गर्न सक्ने निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ (MOFE, 2075)। प्रचुर सम्भावना बोकेको वन क्षेत्रमा लगानी बढाउने र यसबाट जनतालाई सजग गराउँदै उनीहरूको सीप र क्षमता अभिवृद्धि गराउने हो भने यस्ता विपत्तिको सामना सजिलै गर्न सकिन्छ। तसर्थ सामुदायिक वन तथा यसका उपलब्धिहरू दिगो विकास र जलवायु परिवर्तन न्यून गर्न र कोभिड-१९ जस्ता महामारीसँग जुध्न महत्वपूर्ण साधन बन्न सक्छ।

१०. सन्दर्भ सामग्रीहरू

- Acharya, R., & Paudel, G . 2016. Implementation status of community adaptation plans: a case study from Parbat District, Nepal. *International Journal of Environment*, 5(3), 119-126.
- Adhikari, B. 2005. Poverty, property rights and collective action: understanding the distributive aspects of common property resource management. *Environment and development economics*, 7-31.
- K C, Birendra; Stainback G A, Chhetri B B K. 2014. Community users' and experts' perspective on community forestry in Nepal: A SWOT-AHP analysis. *Forests, Trees and Livelihoods*, 23: 217–231.
- Devkota, B., Thwaites, R., & Race, D. 2018. Community forestry, rural livelihoods and poverty reduction in Nepal. In *Community forestry in Nepal: Adapting to a changing World* (pp. 59-81). Taylor & Francis.
- FAO, 2010. Managing Forests for Climate Change. Food and Agricultural Organizations of the United Nations. Accessed on 24th July 2017, from <http://www.fao.org/docrep/013/i1960e/i1960e00.pdf>
- Gilmour, 2016. Forty years of community based forestry A review of its extent and effectiveness. FAO Forestry paper 176, Food And Agriculture organization of united Nation
- Johan, A.O., Katharine, S., Karna, B.K., & Mark, J.W. 2019. Reductions in deforestation and poverty from decentralized forest management in Nepal. *Nature Sustainability* 2 (5), 421-428.
- Karki, R., Shrestha, K. K., Ojha, H., Paudel, N., Nuberg, I., & Adhikary, A. 2018. From forests to food security: Pathways in Nepal's community forestry. *Small-scale forestry*, 17(1), 89-104.
- MOFE, 2075. Community Forstry Bulletin
- MOFSC, 2071. Community forestry Development guideline
- MOLJPA, 2076. /National Climate Change Policy 2076
- MOPE, 2016 Nationally Determined Contributions. Ministry of Population and Environment
- NPC, 2017. National Review of sustainable Development Goals. National Planning Commission.
- Paudel, G. 2014. Analysis of Equity, Poverty and Sustainability Aspects of Community Forests of Nepal. *VIKAS (A Journal of Development)*, 36(1): 89-96.
- Paudel NS, Karki R, Paudel G, Ojha H, Shrestha KK. 2014. Reframing the farm –forest interface: how can community forestry better address food security and livelihoods in Nepal? Paper presented during the 6th National Community Forestry Workshop Babarmahal, Kathmandu, 16-18 June, 2014.

- Paudel, G. 2015. Forest Resource Income Variation in Mid-hills of Nepal: A Case Study from Two CFUGs of Parbat district, Nepal. *International Journal of Environment*, 4(3): 1-10.
- Pimentel, D., McNair, M., Buck, L., Pimentel, M., & Kamil, J. 1997. The value of forests to world food security. *Human ecology*, 25(1), 91-120.
- Pokharel, R.K. Development of community infrastructure through community forestry funds: What infrastructure gets priority? *Banko Janakari* 2010, 20, 44-50.
- Spittlehouse, D.L. and Stewart, R.B. 2004. Adaptation to Climate Change in Forest Management. *Journal of Ecosystems and Management*, 4(1): 1-11.
- Tripathi, S., Thapa, C. B., Sharma, A., & Paudel, G. 2017. Biomass Carbon Content in Schima-Castanopsis Forest of Midhills of Nepal: A Case Study from Jaisikuna Community Forest, Kaski. *International Journal of Environment*, 6(4), 72-83.
-